

Чепурко К.О.

УДК 811.161.2'35:070

ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ УЖИВАННЯ ВЕЛИКОЇ / МАЛОЇ ЛІТЕР У СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ДРУКОВАНИХ ЗМІ

Анотація. У статті розглядаються порушення правил уживання великої / малої літер у власних назвах в українських газетах кінця ХХ – початку ХХІ ст. Зокрема зазначається, що в нині чинному українському правописі відбулися істотні зміни, що регламентують написання власних назв. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що позанормативні відступи в уживанні великої літери в багатьох випадках пояснюються не завжди адекватним розумінням чинних правил та «ідеологічними» мотивами, в інших випадках причинами таких відхилень є неухважність або й просто недбалість авторів, літредакторів і коректорів у сучасному контексті загального погіршення мовної культури.

Ключові слова: велика літера, мала літера, власна назва, друковані ЗМІ, чинний правопис, позанормативні відступи.

Анотация. В статье рассматриваются нарушения правил употребления прописной / строчной буквы в собственных именах в украинских газетах конца ХХ – начала ХХІ ст. В частности подчеркивается, что в ныне действующем украинском правописании произошли существенные изменения, которые регламентируют написание собственных имен. Проведенный анализ дает основания утверждать, что ненормативные отступления в употреблении прописной буквы во многих случаях объясняется не всегда адекватным пониманием действующих правил и «идеологическими» мотивами, в других случаях причинами таких отклонений являются невнимательность или же просто небрежность авторов, литредакторов и корректоров.

Ключевые слова: прописная буква, строчная буква, собственное имя, печатные СМИ, действующее правописание, вненормативные отступления.

Summary. The article considers the infringements of upper-case and lower case letter usage in proper names in Ukrainian newspapers ХХ- ХХІ с. The considerable changes happened in Ukrainian spelling which is now in force are thoroughly studied. They regulate the spelling of proper names.

The conducted analysis proved that non standard usages of upper-case letter are not always explained by adequate understanding of acting rules and “ideological” incentives, in other cases the reasons of such infringements are carelessness or may be simply the authors’ negligence as well as editors and proof-readers.

The study of the infringements of upper-case and lower case letter usages in proper names like the names of state organizations, party, public or other organizations of both Ukrainian and other states as well as names of history periods, famous history events, religious notions, names of machines’ and equipment’s trademarks as well as abbreviations are analyzed.

Key words: upper-case letter, lower-case letter, proper name, printed mass media, spelling in force, non standard infringements.

У чинному правописному кодексі української мови, як відомо, відбулися істотні зміни в правилах уживання великої / малої літер у власних назвах. Передусім це стосується, по-перше, назв понять (організацій та установ, почесних звань і державних нагород, подій і явищ тощо), пов’язаних з попереднім (у складі СРСР) і теперішнім (уже як незалежної держави) періодами в історії України, по-друге, понять релігійної сфери [див.: 9, с. 49-56]. Але в самій мовній практиці, в тому числі й у мові обстежуваних ЗМІ – низки центральних і регіональних газет від початку 1990-х років, у написанні такого роду власних назв спостерігається велика непослідовність, тим більше, що й правопис, і спеціальний довідник з уживання великої літери [2] не подають написання багатьох дуже частотних назв як сучасних, так і актуальних у недалекому радянському минулому поняття.

Так, згідно з правилами, у словосполученнях – назвах державних, партійних, громадських, профспілкових та інших установ і організацій як України, так і інших держав з великої літери пишеться тільки перше слово (крім, звичайно, власних назв у їхньому складі), за винятком найменувань таких найвищих державних установ України, як *Верховна Рада України, Конституційний Суд України, Кабінет Міністрів України*, і таких найвищих міжнародних організацій, як *Організація Об’єднаних Націй, Рада Безпеки* та деякі ін. [9, с. 52-53]. Тобто так само, як, наприклад, пишеться назва *Збройні сили України*, слід писати *Радянська (Червона) армія* і т. ін., так само, як *Українська демократична партія – Організація українських націоналістів* і под. Однак цей орфографічний принцип поки що не усталився. Так, у межах одного номера газети й навіть однієї публікації можуть співіснувати орфографічні варіанти *Червона Армія* і *Червона армія* (УМ, 30.06.2011), *Червона армія, радянська армія*, але *Українська Повстанська Армія* (Час, 20.11.1997); є написання на зразок *червона армія* (КВ, 20.09.1996), *комуністична партія України* (ЛЮ, 24.04.1997), але в цих же виданнях здебільшого пишуть *Організація Українських Націоналістів, Провід Українських Націоналістів, Народний Рух України* (УС, 4.02.1999; УС, 30.01.2013). Наприклад: *Чи справедливий докір із боку молодих літераторів на адресу Спілки письменників? Справедливий. Ніхто не заперечить її співпраці з каральними органами, ... творення гімнів, од, різного роду панегіриків на честь комуністичних вождів і комуністичної партії* (ЛЮ, 11.11.1999); *Водночас із військами Червоної армії мали намір захопити древню галицьку столицю частини ... польської Армії Крайової* (ВЗ, 23.07.1997); *Тиф наполовину вигубив ... Українську Галицьку Армію; Наплив пластунів у підпілля посилюється після перетворення у 1929-му році бойової Української Військової Організації в Організацію Українських Націоналістів* (УС, 19.06.1997). Так само в назвах найвищих керівних органів, коли «чуже» (радянське та ін.) подають з малої, а «своє» або принаймні «менш чуже» – з великої літери, пор. у межах однієї публікації: *23 червня 1944 року у кремлівському кабінеті Сталіна відбулася нарада за участю членів політбюро ЦК ВКП(б), державного комітету оборони; ...за ініціативою Українського центрального*

комітету на чолі з В.Кубійовичем; З цією метою у квітні 1944 року було створено прокомуністичний уряд – *Польський комітет національного визволення* (ВЗ, 23.07.1997).

Якщо у випадках на зразок вищенаведених позанормативні відступи в уживанні великої літери можна пояснити не завжди адекватним розумінням чинних правил та «ідеологічними» мотивами, то в багатьох інших випадках складається враження, що причинами таких відхилень є неуважність або й просто недбалість авторів, літредакторів та коректорів у сучасному контексті загального погіршення мовної культури (наприклад: *Чи наглядає за цим Академічний інститут української мови...?* (УС, 13.11.1997; мало б бути, звісно, навпаки: *академічний Інститут української мови*). Так, з одного боку, вживається мала літера там, де за правописом має бути велика літера, наприклад: *Рада безпеки ООН* (УС, 16.08.2001); *Ліга націй* (УМ, 29.11.2012) (див. правопис цієї назви: [2, с. 75]); *Держадміністрації підпорядковані Кабінету міністрів* (Час, 10.01.1997). З іншого боку, пишеться велика літера там, де має бути мала літера, наприклад: у *Державній Думі Російської Федерації* (УС, 12.11.1998); *Міністерство оборони Ізраїлю* (УМ, 21.03.2013). Після запровадження з середини 90-х років ХХ ст. означення *Національний* перед власне новою організацією, установою і т. ін. іменник, з якого розпочиналася попередня назва, часто продовжують писати з великої літери, наприклад: *Кримська республіканська організація Національної Спілки письменників України* (ЛУ, 18.11.1999). Так само у випадках однослівних назв організацій, установ та їхніх керівних органів – з одного боку, з великої замість малої літери: у *Рейхстазі* (УМ, 29.11.2012); *представник Держдепартаменту США* (УС, 16.08.2001); *...повідомили в Генштабі Російської Федерації* (Експрес, 28.02.2013); *Услід за Вермахтом рушили на схід СС і Гестапо* (УМ, 30.06.2011).

У матеріалах, поданих від імені організацій та конкретних осіб з української західної діаспори, всі повнозначні слова можуть подаватися з великої літери, наприклад: *У липні 1999 р. відбулися Факультетські Ради і Річні Звичайні Збори Загальної Професорської Колегії Українського Вільного Університету. Висліди виборів на наступний Академічний Рік: ...* (Прес-служба УВУ: ЛУ, 9.09.1999). У назвах нових організацій приватної форми власності всі повнозначні слова за традицією, зокрема, англійської мови можуть писатися з великої букви, наприклад: *Об'єднання підприємств «Українська Індустріальна Корпорація – І»* (ВК, 16.05.2000), *ЛФ СК «Міжнародна Страхова Група»* (ВЗ, 21.07.2000); компанія-виробник *«Національна Горілчана Компанія»*, товариство *«Алкогольні Традиції»* (Газ. по-укр., 22.02.2013).

Зміни у вживанні великої літери в новому правописі не торкнулися назв країн (держав), однак мовна практика демонструє такі зразки «зневажливого» ставлення до колишнього СРСР шляхом написання повнозначних слів з малої літери, як, наприклад, *Союз радянських соціалістичних республік* (ЛУ, 28.07.1994), *країна рад* (ГУ, 26.01.1999) і под. Знову ж таки тільки розхитуванням системи мовних норм у ЗМІ можна пояснити випадки написання повнозначних слів з малої літери в офіційних назвах держав, як, наприклад, *Угорська республіка* (УС, 14.11.1996), або, навпаки, вживання великої літери у таких випадках, як: *Забагато ворогів зразу намагалось задушити молоду Республіку* (УС, 19.06.1997) (про Українську Народну Республіку в 1919 р.).

У чинному правописі вилучено правило щодо вживання великої літери в найвищих почесних званнях колишнього СРСР, яке було, зокрема, в попередньому правописі [8, с. 55] і за яким усі слова в них пишуться з великої літери: *Герой Радянського Союзу, Герой Соціалістичної Праці* (однак саме такий принцип написання цих назв збережено в довіднику з уживання великої літери [2, с. 32]). Але в газетах нерідко велику літеру лишають тільки в першому слові або й усі слова пишуть з малої літери, наприклад: *Він заслужив свого часу звання Героя соціалістичної праці і виховав чотирьох хліборобів, які теж одержали Золоті зірки; І чи забути, що першим героєм соціалістичної праці був сам Сталін* (УС, 23.07.1998). У неоднослівних назвах орденів та інших подібних державних відзнак, за чинним правописом, тільки перше слово, якщо не рахувати родового, пишеться з великої літери [9, с. 56], тоді як у попередньому правописі вживання великої літери передбачалося для всіх слів, крім службових і родових [8, с. 59]. Газети можуть як урахувувати (наприклад: *орден Трудового червоного прапора*: ЛУ, 3.02.2005), так і не враховувати цієї зміни в українському правописі.

У назвах історичних періодів, визначних історичних подій у всіх обстежуваних газетах, хоча й різною мірою, на відміну від друкованих органів Комуністичної та Соціалістичної партій України простежується тенденція насамперед до заміни назви *Велика Жовтнева соціалістична революція* (вживання великої літери в цій назві подаємо за попереднім правописом) та до її заміни з використанням малої літери, наприклад: *Про жахливі для України наслідки жовтневого перевороту 1917-го...* (Час, 13.11.1997); *Особливі стосунки едали Сталіна і Горького. Як відомо, ставлення «буревісника революції» до жовтневого перевороту було неоднозначним* (ВЗ, 7.03.2013). Поки що непорядкованим лишається вживання великої / малої літер у написанні таких нових неоднослівних назв: *Особливо боляче сприйнялася оцінка шістдесятництва, яке після періоду Розстріляного Відродження певною мірою амністувало українську літературу* (ЛУ, 11.11.1999); *У руках несли портрети українців із розстріляного відродження* (Час, 13.11.1997), *Відомий вислів – «розстріляне відродження». Лише за один день, 3 листопада 1937 року, було розстріляно понад 100 представників української інтелігенції* (ВЗ, 7.03.2013) – про період в історії України 1920-х – початку 1930-х років (назва належить Ю. Лаврінкові і прийшла в Україну з діаспори); *...після Помаранчевої революції* (Сл. Пр., 20.10.2005); *Уявіть, що ми б у березні 2004-го оголосили, що готуємося до Помаранчевої революції...* (УМ, 15.03.2013), *Після помаранчевої революції багато кучмістів перебралися у Підмосков'я* (Газ. по-укр., 12.03.2013). І вже зовсім незрозумілим є написання історичних подій на зразок: *Після Зимової фінської війни незабаром демобілізувався* (УМ, 29.11.2012).

Багатьма відступами від чинних норм і непослідовностями характеризується вживання великої літери в назвах понять релігійної сфери. Чинний правопис [9, с. 55-56] уніс нові правила, відповідно до яких такі

назви релігійних понять, як *Бог* (але *бог Перун* і т. ін.), *Божя Матір*, *Син Божий*, *Святий Дух* і т. ін., назви релігійних свят і постів, назви культових книг *Апостол*, *Біблія*, *Євангеліє*, *Коран*, *Псалтир*, *Часослов* і т. ін. мають писатися з великої літери. Але в поточній мовній практиці, зокрема і в мові обстежуваних газет, ці правила дуже часто порушуються. Цьому сприяє й позанормативне або принаймні непослідовне подання лексики цієї тематичної сфери в деяких нових словниках української мови, наприклад: *бог*, *Богородиця*, *Богомати*, *мати Божя*; *великдень*, *різдво* [4]. В обстежуваних ЗМІ переважає тенденція до надмірного, з погляду чинного правопису, використання великої літери в найменуваннях релігійних понять. Зокрема, з великої букви можуть писати саме слово *церква* у значенні певного релігійного напрямку, відгалуження, неофіційні назви самих цих церков, наприклад: *До об'єднання православних Церков в Україні* (УС, 22.10.1998); *глава Римо-Католицької Церкви*; *молитися за Церкву* (Експрес, 28.02.2013); *Нового главу Католицької церкви обере конклав кардиналів* (ВЗ, 28.02.2013); назви церковних відправ: *...рекомендувати УПЦ МП відправляти Богослужіння українською мовою на всіх теренах України* (УС, 22.10.1998); *...нід час св. Літургії у церкві св. Миколая* (УС, 22.10.1998). З іншого боку, у цій сфері є й випадки позанормативного вживання малої (замість великої) літери, наприклад: *А десь скоро після рїздва й зализнилася в його домі* (ЛУ, 12.10.1995); *Настав великий піст* (УМ, 20.03.2013).

Відсутність єдиних правил написання – з великої чи малої літери – характеризує також уживання найменувань найвищих посадових осіб у церковній ієрархії. Чинний правопис [9] не подає щодо цього якогось окремого правила. Академічні орфографічні словники української та російської мов – від [5] до [7] – подають усі такі назви з малої літери. Спеціальний довідник з уживання великої літери характеризує орфографію подібних випадків таким чином: «З великої літери пишемо: ... б) назви найвищих посад (крім родових найменувань у їхньому складі): ... г) у церковній ієрархії: *Далай-лама*, *Патріарх Київський і всієї України-Русі*, *Папа Римський*, *Святійший отець* та ін.» [2, с. 182, 185]. Це правило витримується в таких, наприклад, випадках: *Три пари взуття ручної роботи він обіцяє надіслати Пані Римському Бенедикту ХУІ* (ВЗ, 28.02.2013); *...історія понтифіка Івана Павла ІІ* (ВЗ, 28.02.2013) (незважаючи на те, що слово *понтифік* у цьому значенні є абсолютним синонімом до *Папа Римський*, нормативні довідники подають його написання з малої літери); *Слово до 80-річного ювілею Блаженнішого Любомира Гузара* (ВЗ, 28.02.2013) (за аналогією до написання *Святійший* у складі подібних церковних найменувань означення *Блаженніший*, очевидно, також можна писати з великої літери). Але написання з великої літери вже таких, наприклад, назв посадових осіб церкви, як *кардинал*, *митрополит*, *єпископ* і под., не санкціонується відповідними довідниками, тоді як у газетах таке написання досить широко практикується. Наприклад: *...і Кардинал Любомир Гузар. ... Яке завдання стояло перед Митрополитом Осипом Сліпим...? ... Але не забуваймо, що Церква існує в суспільстві. ...його висвятив на Єпископа Патріарх Осип Сліпий* (ВЗ, 28.02.2013); *Католицький світ урочисто відзначив 20-річчя обрання польського кардинала Кароля Войтили Римським архієреєм – главою Католицької церкви* (УС, 22.10.1998); так само в інших подібних випадках: *Його відмова від свого становища як Глави Церкви* (ВЗ, 28.02.2013); *...Апостольський нунцій в Україні А. Франко відзначив, що...* (УС, 22.10.1998).

Значний різнобіб спостерігається у вживанні великої / малої літер (а також наявності / відсутності лапок) у назвах виробничих (товарних) марок технічних виробів (машин та деяких інших приладів), що не останньою мірою пояснюється відсутністю докладного опрацювання принципів їх правопису в нормативних довідниках. Оскільки кількість назв марок автомобілів, стрілецької зброї тепер помітно зросла як за кількістю, так і за частотністю вживання, це особливо впадає в око. Чинний правопис [9] про це нічого не говорить, але інші довідники з правопису відзначають, що такі назви пишуться з великої літери [1, с. 90]; подібні формулювання містяться в [2, с. 198; 10, с. 88]). Однак подання тих чи інших конкретних випадків такого роду в словниках зазнає диференціації: у назвах самих таких марок – як власних назвах – уживається велика літера, а в назвах конкретних виробів під цими марками – мала літера, наприклад: *«Запорожець»* (марка автомобіля) – *«запорожець»* (загальна назва), *«Мерседес»* (марка автомобіля) – *«мерседес»* (загальна назва). Якщо ж такі назви утворені від інших власних назв, велика літера має зберігатися, наприклад: *«Волга»* і под., за винятком *«Жигулі»* і *«жигулі»* [2, с. 27, 49, 52, 81; пор. також: 3, с. 125, 128].

У мові досліджуваних ЗМІ цей правописний принцип може витримуватися повністю або частково (з написанням назв, утворених від інших власних назв, з малої літери), наприклад: *Він приїхав жєвстими «жигулями»* (Газ. по-укр., 26.02.2013); *Завод «Богдан», де виробляють «хюндаї» та «лади» – на межі банкрутства; Миколі Гарбузу президент подарував сіру «ладу»; – Раніше «запорожці» давали, «таврії», «славути», а ця ж, канєшно, краща... – «жигуль»* (Газ. по-укр., 22.03.2013). Але частіше цей принцип повністю порушується, і велика літера зберігається також у назвах самих автомобілів відповідної марки, наприклад: *...по «Мерседесу» випустили майже половину рїзка; від обгорілих «Жигулі»* (УМ, 28.02.2013); *За даними поліції, злочинці безперешкодно потратили на охоронювану територію аеропорту на двох автомобілях – фургоні «Мерседес» і легковому «Ауді»* (ВК, 21.02.2013); *Саме він уже поставив чотири «Ладі» для рідні Людмили* (Експрес, 14.03.2013).

Так само не завжди витримують у газетах принцип графічного розмежування найменувань марки виробу і самого виробу цієї марки в назвах стрілецької зброї, наприклад: *Потім вони наткнулися на двох бойовиків з «Калашниковими» наготові; Експерти засвідчили, що при вібрації, різких рухах без натиску на спусковий гачок вистрелити «Макаров» не може*. Українські словники не подають таких випадків, а в нових орфографічних словниках російської мови вони подаються диференційовано, наприклад: *Калашников: автомат Калашникова – калашников* (автомат Калашникова, разг.), *Макаров: пистолет Макарова – макаров* (пистолет Макарова, разг.) [6, с. 362, 467].

Порушення у вживанні великої / малої літер спостерігаються також в написанні звукових та літерних аббревіатур, причому не лише нових, наприклад: *Понад 90 відсотків випускників **внз** Канади* (ВЗ, 28.02.2013) – замість *ВНЗ* (*вищий навчальний заклад*; написання малих літер у цій аббревіатурі зумовлене, напевне, їх наявністю в попередній назві *вуз* – *вищий учбовий заклад*), а й тих, що вже існують досить довго: *А хтось керує багатоповіркою без **жека**; З початку березня Олександр побував у нотаріуса, в БТІ, **жеку** та Держреєстрі по два рази* (Газ. по-укр., 27.03.2013) [пор.: *житлово-експлуатаційна контора, ЖЕК*: 2, с. 50].

Відхилення у вживанні великої / малої літер у власних назвах, що досить широко простежуються в обстежуваних газетах кінця ХХ – початку ХХІ ст., можуть бути зумовлені, таким чином, різними чинниками: неусталеністю нових орфографічних принципів, ідеологічними настановами (писати «своє» з великої, а «чуже» з малої літери), орієнтуванням на іншу орфографічну практику, а також, звісно, як і в інших подібних випадках сучасного слововжитку, недостатньою увагою до питань мовної культури.

Умовні скорочення:

ВЗ – Високий Замок (м. Львів)

ВК – Вечірній Київ

Газ. по-укр. – Газета по-українськи

ГУ – Голос України

КВ – Київські відомості

ЛУ – Літературна Україна

Сл. Пр. – Слово Просвіти

УК – Урядовий кур'єр

УМ – Україна молода

УС – Українське слово

Джерела та література:

1. Довідник з українського правопису / А. А. Бурячок, Л. С. Паламарчук, В. М. Русанівський, Н. І. Тоцька. – К. : Радянська школа, 1973. – 280 с.
2. Жайворонок В. В. Велика чи мала літера? : Словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Наукова думка, 2004. – 204 с.
3. Культура української мови : Довідник / За ред. В. М. Русанівського. – К. : Либідь, 1990. – 304 с.
4. Новий тлумачний словник української мови : У чотирьох томах / [уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко]. – К. : Аконт, 1998
5. Орфографічний словник української мови / [уклад.: С. І. Головащук, М. М. Пешак, В. М. Русанівський, О. О. Тараненко]. – К. : Довіра, 1994. – 864 с.
6. Русский орфографический словарь / Отв. ред. В. В. Лопатин. – М. : Азбуковник, 2000. – 1280 с.
7. Український орфографічний словник / За ред. В. Г. Скляренка. – К. : Довіра, 2009. – 1011 с.
8. Український правопис. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – Вид. 2, випр. і доп. – 272 с.
9. Український правопис. – К. : Наукова думка, 1993. – Вид. 4, випр. і доп. – 240 с.
10. Український правопис : Проект найновішої редакції. – К. : Наукова думка, 1999. – 340 с.